

UOT 159.9

Rəna Səməd qızı Əliyeva
*Bakı şəhəri F.K. Tağıyev adına 72 nömrəli məktəb-liseyin
təlim-tərbiyə işləri üzrə direktor müavini*

YARADICI VƏ TƏNQİDİ TƏFƏKKÜRÜN ŞAĞİRLƏRİN FORMALAŞMASINDA ROLU

Рена Самед гызы Алиева
*заместитель директора по учебно-воспитательной работе школы-лицея №72
имени Ф.К.Тагиева города Баку*

РОЛЬ ТВОРЧЕСКОГО И КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ УЧЕНИКОВ

Rana Samad Aliyeva
*deputy director for educational and upbringing work of school-lyceum No. 72
named after F.K. Tagiev in Baku*

THE ROLE OF CREATIVE AND CRITICAL THINKING IN STUDENT FORMATION

Xülasə. Yaradıcı və tənqidi təfəkkürün şagirdlərin formalaşmasında rolu probleminin vəziyyətinin təhlili göstərir ki, müasir məktəbdə bu məsələyə kifayət qədər diqqət yetirilmir. Şagirdlərin tənqidi təfəkkürü məqsədyönlü şəkildə inkişaf etmir, nəticədə şagirdlərdə hadisələri və faktları müstəqil təhlil etmək, özünü qiymətləndirmək, proqnozlaşdırmaq, problemli situasiyada ən yaxşı seçim etmək, baş verənləri tənqidi şəkildə dərk etmək bacarığı kifayət qədər inkişaf etmir. Kiçikyaşlı şagirdlərdə yaradıcı təfəkkürün inkişafı xüsusi bir prosesdir. Şagirdlərin yaradıcı fəaliyyətinin fərqli xüsusiyyəti məhsulun subyektiv yeniliyidir. Bir uşağın özü üçün "kəşfi" yeni və qeyri-adi ola bilər, lakin yaradıcılıq ola bilməz. Yaradıcı təfəkkürün inkişafı müəllimlərin istiqaməti ilə düzgün formalaşa bilər.

Açar sözlər: yaradıcı təfəkkür, tənqidi təfəkkür, müəllim-şagird əməkdaşlığı, bilik, bacarıq, texnologiyalar

Резюме. Анализ ситуации, связанной с проблемой формирования критического мышления учащихся показывает, что этому вопросу в современной школе не уделяется должного внимания. Критическое мышление учащихся не развивается целенаправленно, в результате чего у учащихся недостаточно развиты способности к самостоятельному анализу событий и фактов, самооценке, прогнозированию, выбору наилучшего решения в проблемной ситуации, критическому осмыслению происходящего. Развитие творческого мышления у младших школьников представляет собой особый процесс. Отличительной чертой творческой деятельности учащихся является субъективная новизна продукта. «Открытие» ребенка для себя может быть новым и необычным, но оно не может быть творческим. Развитие творческого мышления можно правильно сформировать лишь под руководством учителей.

Ключевые слова: творческое мышление, критическое мышление, сотрудничество учителя и ученика, знания, умения, технологии

Summary. The analysis of the situation of the problem of the formation of students' critical thinking shows that this issue is not paid enough attention in the modern school. The students' critical thinking does not develop purposefully, as a result, the students' ability to independently analyze events and facts, self-evaluate, predict, make the best choice in a problematic situation, and critically understand what is happening is not sufficiently developed. The development of creative thinking in young students is a special process. A distinctive feature of students' creative activity is the subjective novelty of the product. A child's "discovery" for himself may be new and unusual, but it cannot be creative. The development of creative thinking can be properly formed with the guidance of teachers.

Key words: creative thinking, critical thinking, teacher-student cooperation, knowledge, skills, technologies

Bu gün pedaqoji nəzəriyyə və praktikada cəmiyyətin qarşıya qoyduğu vəzifələrin həyata keçirilməsi, müstəqil və tənqidi düşünməyə fəaliyyət göstərməyə qadir olan yaradıcı insan yetişdirilməsi ilə bağlı ciddi dəyişikliklər baş verir. Buna görə də müasir şəraitdə gənc nəslin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafı problemi xüsusi aktualıq daşıyır.

Tənqidi düşüncə dedikdə nə nəzərdə tutulur? Tənqidi düşüncə fikir və məlumatla qarşılıqlı əlaqənin təbii yoludur. Bu, şagirdə məlumatı ciddi şəkildə idarə etmək imkanı verən aktiv prosesdir. Başqa sözlə, tənqidi düşüncə informasiyaya meydan oxumaq, inteqrasiya etmək, yenidən qurmaq, uyğunlaşdırmaq və ya ona məhəl qoymamaq bacarığıdır.

Yaradıcı təfəkkür prinsipinə yeni biliklərin kəşfi, öz orijinal ideyalarının yaranması ilə əlaqələndirilir. Yeni yaradıcı ideyaların nəsli tənqiddən, zahiri və daxili qadağalardan azad olmalıdır, halbuki bu fikirlərin tənqidi seçilməsi və qiymətləndirilməsi həm özünə, həm də başqalarına qarşı sərtlik tələb edir, öz ideyalarını həddən artıq qiymətləndirməyə imkan vermir. Praktikada, xüsusən pedaqoji, bu növlərin hər birinin üstünlüklərini birləşdirməyə cəhdlər var. Təkcə onu demək kifayətdir ki, düşüncə prosesinin idarə olunmasının məşhur üsullarında, məsələn, “beyin fırtınası” apararkən və müxtəlif situasiyalarda qeyri-standart, orijinal, effektiv həlləri əsaslandırarkən yaradıcı təfəkkür inkişaf edir.

Təcrübədə istifadə olunan texnologiyalar çərçivəsində yaradıcılıq, performans şəraitində inkişaf edə bilmədiyi üçün lazımı şəkildə stimullaşdırılmır. Bu zaman başqasının təcrübəsinin nümunələrindən istifadə əsasında işləmək istəyi formalaşır, bunun nəticəsində şəxsiyyətin inkişafı imkanları, o cümlədən insanın intellektual qabiliyyətləri məhdudlaşır.

Yaradıcılıq hər hansı bir şəxsiyyətin xüsusiyyətidir, onun strukturunun ayrılmaz tərkib hissəsidir. Yaradıcı düşüncənin nəticəsi yeni bir şeyin kəşfi və ya müəyyən bir problemin həllinin təkmilləşdirilməsidir.

Amma yaradıcılıq öz-özünə inkişaf etmir. Təlim zamanı yaradıcı fəaliyyətə cəlb edilməsələr, şagirdlərdə həyata keçirilməmiş qala bilər. Təlim və tərbiyəyə daha təkmil yanaşmaların axtarışı tədris prosesinin hər bir şagirdin yaradı-

cılıq meyllərinin tam reallaşma bildiyi şəkildə uyğunlaşdırılmasına gətirib çıxardır.

Təfəkkürün öyrənilməsinə, hər hansı digər psixi proseslər kimi, psixoloji elm də nəzərə alır, bu və ya digər dərəcədə xüsusi olaraq araşdırır:

- insanı əqli fəaliyyətlə məşğul olmağa məcbur edən ehtiyac və motivlər;

- insanın analiz, sintez və s. ehtiyac duyduğu konkret hallar.

Psixologiyada tədqiq olunan təfəkkür motivləri iki növdür: 1) spesifik koqnitiv və 2) qeyri-spesifik.

Birinci halda zehni fəaliyyətin motivatorları və hərəkətverici qüvvələri idrak ehtiyaclarının təzahür etdiyi maraq və motivlərdir (maraq, biliyə həvəs və s.).

İkinci halda təfəkkür sırf koqnitiv maraqların deyil, az-çox xarici səbəblərin təsiri altında başlayır. Məsələn, şagird dərs hazırlamağa, problemi həll etməyə, bu barədə düşünməyə yeni bir şey öyrənmək və kəşf etmək istəyi ilə deyil, yalnız yoldaşlarından geri qalmaqdan qorxdığı üçün bu addımı atır. Ancaq düşüncənin ilkin motivi nə olursa olsun, həyata keçirildikdə, düzgün idrak motivləri hərəkətə başlayır. Tez-tez olur ki, şagird yalnız böyüklər tərəfindən məcbur edildikdə dərsləri öyrənmək üçün oturur, lakin öyrənmə prosesində həm də gördüyü, oxuduğu və qərar verdiyi şeylərə sırf koqnitiv maraqlar inkişaf etdirir.

Beləliklə, insan müəyyən ehtiyacların təsiri altında düşünməyə başlayır və onun zehni fəaliyyəti zamanı getdikcə daha dərin və güclü idraki ehtiyaclar yaranır və inkişaf edir.

İdrak prosesində tənqidi və yaradıcı təfəkkürün birləşməsinə gəlincə, nəzərə almaq lazımdır ki, növlərdən birinin üstünlük təşkil etməsi istənilən nəticəyə gətirib çıxarmır. Belə ki, tənqidi meyli həddən artıq qabarıq olan insan özü yarada bilsə də, əsas diqqəti tənqiddə verir. Əksinə, konstruktiv, yaradıcı düşüncəsi tənqidi təfəkkürdən üstün olan insan çox vaxt öz mühakimələrində və qiymətləndirmələrində qüsurları görə bilmir.

Bu vəziyyətdən çıxış yolu uşaqlıqdan şagirdə həm tənqidi, həm də yaradıcı təfəkkürün inkişaf etdirilməsi, onların tarazlıqda olmasına, hər hansı psixi hərəkətdə bir-birini müşayiət etməsinə və vaxtaşırı əvəz etməsinə əmin olmaqdır. Əgər insan öz fikrini ifadə edərsə, o zaman

özü də onu dərhal tənqidi şəkildə dərk etməlidir. Əgər orijinal, yeni bir fikir başqası tərəfindən ifadə olunubsa, onun tənqidi ilə yanaşı, öz fikrini də təklif etmək vacibdir. İnsanların əksəriyyətinin həyatında yaradıcı məhsuldarlığı maksimuma çatdırmaq üçün yaradıcı və tənqidi düşüncənin birləşməsi lazımdır.

Tənqidi və yaradıcı təfəkkürün formalaşması mərhələlərini izləsək, bəzi oxşarlıqlar tapa bilərik. Məsələn, tənqidi təfəkkürün tərbiyəsi şagirdlərin mövzu ilə bağlı biliklərə malik olduğu, proqnozlar verdiyi və ümumilikdə gələcək işlərinin məqsədlərini müəyyənləşdirdiyi çağırış mərhələsindən başlayır. Sonra anlama mərhələsi gəlir ki, bu mərhələdə tələbələrə mühazirə, mətn vasitəsilə məlumat verilir və biliklərin daha mənalı olması üçün fikirləri və ya yeni məlumatı öz dərk etmələri ilə əlaqələndirmələri gözlənilir. Tənqidi təfəkkürün kulminasiya nöqtəsi onların dərk etdiklərini öz ideyaları kontekstində nəzərdən keçirməkdir.

Yaradıcı fəaliyyətin inkişaf mexanizmləri üç mərhələdən ibarətdir:

- ideya, təxminin doğrulması;

- bu fenomeni izah etmək üçün müxtəlif fərziyyələrin, o cümlədən ən fantastik fərziyyələrin yaradılması;

- tənqidi təhlil və şüur səviyyəsində baş verən ən ağılabatan izahatların seçilməsi.

Beləliklə, tənqidi və yaradıcı təfəkkürün formalaşması mərhələlərinin ardıcılığı və davamlılığı şagirdlərin biliklərinin sistemli şəkildə zənginləşməsini, onların müstəqil düşüncəsinin

inkişafını təmin edir. T. Edisonun düzgün qeyd etdiyi kimi: "Sivilisasiyanın ən mühüm vəzifəsi insana düşünməyi öyrətməkdir".

Bu gün gənc nəsillər yeni texnologiyalardan istifadə etməli, başqaları ilə əməkdaşlıq etməli, məlumat və fikir mübadiləsi aparmalı, yeni ideyalara açıqlıq, yaradıcılıq və hazırca-vablıq, yeni şəraitdə yaşamaq bacarığı inkişaf etdirməlidir. Bütün bunlarda müstəqil, tənqidi, konstruktiv düşüncənin əsaslarına və texnologiyalarına sahib olmaq kömək edə bilər.

Problemin aktuallığı. Yaradıcı təfəkkür müstəqil düşüncə növü, keyfiyyətə yeni məhsulun yaradılması ilə səciyyələnən, yaranan problemlərin həllinin yeni, orijinal, qeyri-standart yollarını tapmağa imkan verən və fərdin hərtərəfli inkişafına töhfə verən ən mühüm mexanizmdir. Şagirdlərin yaradıcı və tənqidi təfəkkürünün psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə almaq onun məqsədyönlü inkişafı üçün effektiv psixoloji və pedaqoji sistemlər qurmağa imkan verir.

Problemin elmi yeniliyi. Ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin yaradıcı və tənqidi təfəkkürünün inkişafı yalnız onların yaş və psixoloji xüsusiyyətləri nəzərə alındıqda mümkündür. Məqsədli fəal təlim şagirdlərdə yaradıcı təfəkkürün uğurlu formalaşdırılması üçün lazımi bədii təcrübə və bacarıqlar toplamağa imkan verir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Müəllim konkret dərs üçün hansı təsir metodunun daha uyğun olduğunu düzgün seçməlidir: təbiətin və insanların sosial həyatının müşahidəsi; praktiki və yaradıcı işlərin həyata keçirilməsi; şəkillər üzərində söhbətlərin aparılması, didaktik və rollu oyunlar, iş üsullarının nümayişi, tədris filmlərinin nümayişi və s.

Ədəbiyyat:

1. "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunu. -Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, -2009.
2. Ümumtəhsil səviyyəsində yeni dövlət proqramları (kurikulumları).- Bakı, -2013
3. Əlizadə, Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. -Bakı: Pedaqogika,- 2004.
4. İntegrativ kurikulum: Mahiyyəti və nümunələr: Müəllimlər üçün vəsait (müəllif qrupu). Bakı, 2005 (İREX təşkilatının xətti ilə)
5. Брушлинский, А.В. Психология мышления и проблемное обучение. – Москва: Знание, -1983. – 96 с.
6. Гальперин П.Я. Психология мышления о по этапном формировании умственных действий: - Москва, -1986.

E-mail: nicat_rena85@mail.ru

Rəyçilər: ped.ü.fəls.dok , dos. **A. M.Bəkirova**
ped.ü.fəls.dok. **Ə.A. Gərayev**

Redaksiyaya daxil olub: 06.06.2022.